

М.Ф.Кронникова «Букубаарынан» үлэбэ кылгас методической сүбэлэр.

М.Ф.Кронникова «Букубаар» диэн уерэнэр кинигэтигэр учууталларга кемелеех буоллун диэн уругу ытыгы методикатыгар аҕыйах сүбэни биэрэбин. Бу Букубаарынан үлэлиир учууталлар угустук мунааралларын, методикатыгар ыарырбаталларын туьунан угустук этэн тураллар. Букубаар уратытыгар тохтуохха наадалаах. Бастатан туран, сахабыт тыла олус баайын, эгэлгэтин, кэрэтин биллэриигэ, саныыр санааны араастык этиигэ болжомто уурулар. Ол курдук, паараласпыт тыллары (кыыл-сүөл, үөрүү-көтүү, кэлэр-барар) кытта үлэ, тыл суолтатын күүһүрдэн биэрэр көмө тыллаах даҕааьын ааттары (улахан, улахыын улахан, улахан да улахан, уп-улахан) туттуу, биир хайааһыны араастаан этиллэр тыллары (олорор, тайанан олорор, оллоонноон олорор, тобуктаан олорор, даллайан олорор) туттуу бастакы уруктартан сабалаан хото киирбит. Иккис уратытынан, *саха терут тылларын* уруокка үгүстүк туттууну тэрийии буолар. Холобур, ураа муос, суол омооно, үтүмэн үөрүү, харыс тыл, чуолжан о.д.а. билигин күннээби олоххо үгүстүк туттубат тылларбыт киирбитэр. Үһүс уратыта – ытык өйдөбүллэри оҕоҕо инэриигэ улахан суолта ууруу. Тылга болжомтолоох сыһыан, тыл көмөтүнэн төрөөбүт төрүт дойду үгэһин, сизрин-туомун билсиһиигэ, саха уратытыгар, кини төрүт дьарыгар болжомто уурууга усулуобуйа тэриллибит..

Федеральной государственной үөрэх ыстандардын ирдэбилинен алын сүһүөх оскуола учуутала оҕо үөрэнэргэ үөрэнэр усулуобуйатын тэрийиэхтээбин, ол түмүгэр оҕо сайдыгыта барыахтааһын бары билэбит. Учуутал оҕоҕо билиини биэриинэн эрэ мунурдаммакка, оҕо үөрэнэр дьобурдарын сайыннарар, оҕону үөрэх дьайыытыгар киллэрэн оҕо үөрэниэн, билиэн-көрүүн баҕатын көбүтэр, онно оҕо араас ньымалары туһанарыгар төһүү буолуохтаах. Оҕо, оскуола боруогун сана атыллаан киирээт, үөрэх бу мин үлэм, бииргэ үөрэнэр дофотторбун кытта санаттатн сананы билээрибин уруокка көх төөх буолуохтаахпын, кинилэри кытта алтыһан дофотторум үлэлэрин уонна бэйэм үлэбин хонтуруоллуубун, сыаналыыбын, бэйэм санаабын толлубакка этэбин диэн өйдөбүлгэ кэлэрин ситиһэ сатыахтаахпыт. Итини ситиһэр инниттэн оҕолор алтыһыыларын сатаан тэрийии, үөрэх дэгиттэр дьайыыларын (УУД) сайыннарыы улахан суолталаах. Бу үлэ оҕо оскуолаҕа үөрэнэр бастакы күннэриттэн саҕаланар. Оҕо сайдыгытын оҕону уерэх дьарыгар (учебная деятельность) эрэ киллэрэн ситиһэритин өйдүүрбүт наадалаах.

Бастатан туран, учуутал *үөрэтэр предметин ис хоһоонун* өйдүүрэ уонна ону сааһылаан, бэрээдэктэммит тиһигин кэспэккэ уруокка туттара ирдэнэр. Ол иһин уруокка үлэ оҕолор тыл туохха наадатын, тыл суолтатын (тугу ааттыырын) төһө өйдүүллэрин чуолкайдааһынтан саҕаланар. Тыл ааттыыр үлэлээбин (предмет аатын, кини тугу гынарын, бэлиэтин) бастакы уруктартан өйдүүллэрин ситиһэр. Салгыы үөрэнээччи үгүс тулалыыр тыастан-уустан киһи санарар санатын – дорҕоону - арааран ыларын, тыл дорҕооннортон турарын, тыл хас дорҕоонтон турарын быһаарыы ньыматын, дорҕоон арааһын билиигэ үөрэтэр. Онтон сыһыа дорҕоону буукубанан бэлиэтээһингэ, этии өйдөбүлүгэр, ааһы, суруйуу ньыматыгар тахсыгы тийэри ситиһэр. Түмүгэр үөрэнээччи предмет уонна тыл өйдөбүлүн, дорҕоон уонна буукуба икки ардыларыгар баар сыһыаны, тылы ырытыыны, тыл тутулун оҕо баһылыахтаах. Ол иһин хас биирдии уруок сийилии уонна кичэллээхтик тэриллэрэ ордук. Бу үлэбэ ааҕан кэлбит уонна аахпакка

кэлбит оџолор балаһыанһалара тэн буолар. Ол иһин оџолор алтыһылары тэрийэргэ чэпчэки.

Маннайгы кылааһы бүтэрэр оџо тугу билиэхтээџэ, сатыахтааџа программаџа чопчу ыйылллар. Ону хатылы барбакка, итини барытын учуутал хайдах ситиһэригэр, оџо бэйэтэ сананы арыйар, сана өйдөбүллэргэ тийэр, мадыалын онорор технологиятыгар тохтуоџум.

Бу үлэбэр оџону ааџарга, суруйарга, тылын сайыннарарга үөрэтии предметнэй ис хоһоонун үөрэх дьарыгын тэрийии, ол аата үөрэнии сатабылларын сайыннарыы нөнгүө киллэрэн холоннум.

Бастаан учуутал уроугун тиэмэтин, тиибин уонна сыалын толкуйдуур. Уруок үөрэтэр, сайыннарар уонна иитэр (триединая цель) соруктара чуолкай буоллабына, ону ситиһэргэ чэпчэки. Уруоктарым бырайыагар үөрэтэр сыалы эрэ киллэрдим. Сайыннарар сыал – бу ыстандаарка бэриллибит уерэх дэгиттэр дьайыылары (УУД) сайыннарыы буолар. Ону учуутал хас уруок аайы бэйэтэ көрөн киллэрэр. 1 кылааска букубаар уроугар ордук маннык *билэр-көрөр сатабыллары* (познавательные) инэриэххэ сеп:

- билбэт тылларын суолтатын өйдүү сатааһын, ону билээри ыйытар, сабаџалыыр, тылдытынан үлэлиир;

-бу тугуй, туюх сибээстээџий, тоџо маннык бэлиэтиибитий диэн тойоннуур, ырытар, анаарар, тэнниир, холбуур, ханыылатан наардыыр, түмүк онорор, ньымаџа тахсар суолу көрдүүр, өйдөөбөтөџүн ыйытар, итэџэтэр, ылыннарар курдук санаатын этэ сатыыр;.

Бэйэни салайынар-дьаһанар сатабыллары (регулятивные) сайыннарыы бу уроуктарга күүскэ турар. Оџолор бастаан учууталы кытта бииргэ үлэлээннэр үөрэнэр соругу ылыналлар эбэтэр бэйэлэрэ туруораллар, үлэ хаамыытын бэрээдэгэр (алгоритмнарга) тахсаллар, үлэни былаанныы үөрэнэллэр. Онтон бэйэлэрэ паараџа, бөлөххө үлэлэрин былааннанан үлэлииргэ холонолор. Бу сатабыллар үөрэх дьарыгын тутулун хатылыыллар:

-үөрэнэр соругу ылынар эбэтэр туруорар;

-бэйэ кыаџын тургутан көрөр;

-үлэ былаанын кэспэккэ эрэ предмет, тыл, дорџоон сыһыаннарын чинчийэр;

-бэйэтин уонна бииргэ үөрэнэр оџолорун үөрэнэр дьайыылары кэтиир, сыаналыыр;

-кеннерүүлэри, ситэрэн биэриилэри онорор;

-сана өйдөбүлү, ньыманы чопчулуур, мадыалын онорсор;

-үлэ түмүгүн хонтуруоллуур, сыаналыыр.

Бодоруһар, алтыһар сатабыллары (коммуникативные) сайыннарыы үөрэх бастакы күнүттэн, «Үөрэнэргэ үөрэнии» куурустан саџаланар.Дорооболоһорго, илиини уунууга үөрэтииттэн саџалаан сатаан истэр, аадырыстаан ыйытар, дуогабардаһар, көмө сатаан

көрдүүр, сөпкө ыйытар, санаатын толору этэ сатыыр, кэпсэтиини сэнгээрэр уонна да атын паараба, бөлөххө, коллективка үлэлиир үөрүйэхтэри сайыннарыы буолар.

Уруок иитэр сыалыгар оҕоҕо ытык өйдөбүлү инэриин соруук быһыытынан турар.

Уруогу ытыгы тииптэрэ:

1. Үөрэнэр соругу туруорар уруок.
2. Үөрэнэр соругу быһааран сана өйдөбүлгэ эбэтэр ньымаба тахсар уруок.
3. Сана өйдөбүлү эбэтэр ньыманы мадьыал көмөтүнэн суруйуу уруога.
4. Сана өйдөбүлү эбэтэр ньыманы чопчулуур уруок.
5. Бэйэни хонтуруолланар, сыаналанар уруок.

Букубаарга үөрэни кэмигэр ыраас уруок тиибэ биир эмит буолуон сөп. Үксүн биир уруок иһинэн үөрэнэр соругу туруоран, сана өйдөбүлгэ эбэтэр сана ньымаба тахсыы, мадьыалы оноруу тэриллэр. 4, 5 уруок тииптэрэ туспа уруок быһыытынан ытыллыахтарын сөп.

Уруок ытыллыытын хаамыта үөрэх дьарыгын (учебная деятельность) тутулун хатылыыр.

1. Тэрээһин чааһа.
2. Ситиһии түгэнин үөскэтии.
3. Үөрэнэр соругу үөскэтии.
4. Үөрэнэр соругу туруоруу.
5. Сана өйдөбүлгэ тахсар эбэтэр сана ньыманы арыяр түгэни тэрийии.
6. Мадьыалы оноруу.
7. Хонтуруолланы (чинэтии).
8. Сыаналаны.
9. Уруок түмүгэ.

Ситиһии түгэнин үөскэтии.

Кырачаан оҕолорго бэйэбэ эрэллээх, үөрэ-көтө салгыы үөрэнэр баҕалаах буолалларын инниттэн ситиһии түгэнин (ситуация успеха) тэрийэр олус наадалаах. Учуутал оҕолор бэбэһээ эбэтэр ол иннинэ барбыттарын төһө билэллэрин, сана ньыманы төһө баһылаан эрэллэрин сыаналыыр, хонтуруоллуур сыаллаах бу түгэни тэрийэр. Сана үөрэнэ кэлбит кырачаан киһи билбитин умнар, буккуйар, бутулар. Бу барбыты хатылааһын, чопчулааһын, сааһыланы түгэнэ буолар. Манна оҕолор дьиэлэригэр тийэн уруокка туох сананы билбиттэрин төрөппүттэригэр хайдах кэпсээбиттэрин тоқкоолоһуу, араас соруудахтары биэрэн барбыттарын санатыыы тэриллэр. Оҕолор санардыы үөрэх дьарыгар киирэн эрэллэринэн үгүстүк оонһуу көмөтүнэн ытыллара ордук. Манна учуутал араас форманы туттуон сөп: бэрээдэктэммит ыйытылар (логика вопросов), дьиэбэ кэпсээбити чуолкайдааһын, тылы кытта үлэ, ситиһии кирилизһин дабайыы, билбити көрдөрөр оонһуу, кыра бэрэбиэркэлиир үлэ. Манна бөлөбүнэн үлэ ытыллыбата

ордук, оџо тус ситиһиитин көрдөрөр, учууталга оџо өйдөөбүтүн чуолкайдыр диагностика буолар. Оџо бэйэтин сыаналанарыгар сурук үлэтин тэрийэр ордук. «Бэйэбин сыаналанабын», «Мин сатабылым», «Ситиһиим үктэлэ» диэн бэлэм таблицаны үлэни онорбут кэннэ толоруон сеп. Үгүс оџо ыарырџатар, өйдөөбөт буоллаџына сана тема барыллыбат. Түмүккэ оџолор хайџанан, сананы билэллэриттэн дуоһуйан салгыы үлэлииргэ бэлэм буолалларын учуутал ситиһэр.

Үөрэнэр соругу үөскэтии.

Учуутал оџолору өйдөөбүккүт, сатыыр буолбуккүт диэн хайџаан баран сана практической сорудаџы биэрэр уонна билбэттэригэр, сатаабаттарыгар илдээн иннэллэрин ситиһэр. Манна тоџо? тоџо сатаммата? тоџо эрдэ туттар ньымабыт туһалаабата? тугу билбэт эбиппитий? диэн ыйытыылар туралларын курдук сорудаџы толкуйдуур наадалаах. 2-3 ойуу көмөтүнэн үлэ тэриллэрэ ордук. Элбэх ойуу элбэх бириэмэни эрэйэр, оџолор болџомтолоро ыһыллыыларыгар тиэрдэр. Бу туһумэххэ оџолор интэриэстэрин күүһүрдэр инниттэн учуутал оџолору угаайыга (ловушкаџа) киллэрии ньыматын туттара тоџоостоох. Хос-хос бэрэбиэркэлэнэн, эрдэ барбыт ньымалара бу сырыыга үлэлээбэтин чопчулууллара наадалаах.

Үөрэнэр соругу туруоруу.

Үөрэнэр соругу туруоруу түгэнэ учууталтан тахсар уонна оџолор ону ылыналларын ситиһэр сыаллаах тэриллэр. Бу түгэн чуолкай буолар, чопчу проблема ыйыллар уонна ол проблема дуоскаџа бэлиэтэнэр. Проблема хайаан да ыйытыы бэлиэтинэн бэлиэтэнэр. Уруок бутуутэ, бэйэни сыаналаныы түһүмэџэр ол ыйытыыга эргиллэн кэлии, манна эппиэти буллубут дуо диэн ыйытыыга чопчу санааны этии тэриллэр.

Сага өйдөбүлгэ тахсар эбэтэр сага ньыманы арыйар түгэни тэрийи.

Сага теманы барарга учебнигы арыйбакка ыытар ордук.. Уруокка оџо бэйэтин үлэтин тэрийтэрэ, оџолору элбэхтик санарда, алтыһыннара үөрэтэр буолан учебника баар матырыяалы успейдаабакка хаалабыт. Ол иһин матырыяалы учебниктан сканердаан ылан экранна көрдөрөн үлэлэтэри сэнээрэбит. Сага теманы чинэтиигэ, оџолор дьизэлэригэр дьонноругар кинигэни арыйан кэпсииллэригэр да табыгастаах.

Үөрэнэр сорук чопчу турбутун кэннэ оџолор чинчийээччи буолаллар. Бастакы уруоктарга учуутал көмөтүнэн, онтон үлэ хаамытын былаанын (алгоритм) билбиттэрин кэннэ оџолор бэйэлэрэ паараџа эбэтэр бөлөххө үлэлииллэр. Манна бөлөххө үлэлиир үөрүйэххэ учуутал утумнаахтык үөрэтэр: эбээһинэстэрин үллэстии, хас биирдии оџо санаатын истии, эйэ дэмнээхтик быһаарсыы, үлэ түмүгүн кэпсииргэ бэлэмнэнии... Учуутал бөлөхтөр үлэлэрин кэрийэн көрөн баран, эбэтэр дуоскаџа үлэлэрин түмүгүн көрдөрбүт бөлөхтөр үлэлэриттэн, ырытыыны сыһа, алџастаах онорбут бөлөх үлэтиттэн саџалыыра ордук. Оччоџо оџолортон элбэх ыйытыы, тоокколоһуу, быһаарсыы тэриллэр. Алџастаах онорбут бөлөх бэйэлэрин санааларын толлубакка үчүгэйдик кэпсээбиттэригэр, кинилэр алџаһааннар, хата, үчүгэй кэпсэтии тахсыбытыгар хайџаналлар. Уруок бу түһүмэџэр учуутал тугу гынабыт? тоџо? туох сыаллаах? диэн ыйытыылары биэрдэџинэ оџо тута эппиэттирин курдук тэриллэрэ ордук. Ол иһин учуутал темаџа сөп түбэһэр ыйытыыларын бэрээдэгин (логикатын) эрдэттэн толкуйдаан кэлиэхтээх. Сага өйдөбүлү

арыйыыга тыл, дорџоон, буукуба сыһыаннара күүскэ көрүллэр. Ол эрэри, ити ордук нуучча тылын уроктарыгар күүскэ көстөр. Онно фонематическай принцип үлэлиир. Ол аата, буукубанан дорџоону буолбакка фонеманы бэлиэтииллэр. Дорџоон тылга турар миэстэтиттэн (позиция) тутулуктанан уларыыар. Ол иһин нуучча тылыгар орфограмма олус элбэх. Саха тылыгар фонетическай принцип үлэлиир – буукубанан чопчу дорџоону бэлиэтиибит. Боростуойдук эттэххэ, хайдах санарабыт да, оннук суруйабыт. Кылгастык санардым – кылгас аһаҕас дорџоон, уһуннук санардым – уһун аһаҕас дорџоон, хоһуласпыт бүтэй дорџоон. Өссө илин, кэлин, киэн, кыараҕас аһаҕас дорџооннор сокуоннара суруйууга көмөлөһөр. Онон, оџо үлэтин тэрийии судургу соџус.

Мадьыалы оноруу.

Бу түһүмэххэ сана өйдөбүлгэ эбэтэр сана алгоритмна тахсыбыты мадьыал көмөтүнэн кылгатын, чопчулаан биэри буолар. Мадьыал көрүнгэ араас: уруһуй, фишка, схема, таблица, алгоритм, формула. Сана мадьыал үксүн эрдэ оноһуллубут мадьыалга ситэрэн, туруоран, чопчулаан биэри быһыытынан буолар. Эрдэ оноһуллубут мадьыал урок санатыгар, өссө ситиһии түгэнин үөскэтии түһүмэҕэр дуоскаҕа суруллаааччы. Ол мадьыалга проблема ? бэлиэтинэн бэлиэтэнэр, сананы арийыы кэнниттэн эмиэ ол мадьыалга эргиллии тэриллинэн сөп. Мадьыалы оноруу, үөрэнии дьайыытын быһыытынан киирбитэ олус наадалаах. Урок устата кэпсэтиллибит чопчулаан, этиллибит салгынна хаалларан биспэккэ, хараҕынан көрөн өйдөөн хаалан, кэлин туттар средство быһыытынан киллэри наһаа наадалаах. Оџо кэлин ол мадьыалы көрдө да «аахпытынан», кэпсээбитинэн, быһаарбытынан барарын ситиһэргэ дьулуһуохтаахпыт. Урокка үлэ түмүгэр тугу билбиһитин, сананы арийбыһытын илиибитигэр тута сылдьан туттар средствовыт буолар.

Хонтуроолланы (первичное закрепление).

Бу урок түһүмэҕэр сибилегин сананы арийбыттарын төһө өйдөөбүттэрин чингэти быһыытынан ытыллар. Кинигэни арийан үлэлииллэр, тылы ырытыы, ааҕыы, суруйуу тэриллэр. «Букубаарга суруллуулар» тэтэрээтинэн үлэ ытыллар. Манна бэйэни хонтуроолланы тэриллэр.

Сыаналаны (урок түмүгэр)

Бу урок түһүмэҕин сана үөрэнэн эрэр буоланнар икки көрүнгүнэн ытыахха сөп.

1.Предмет ис хоһоонугар (предметное содержание)

2.Эмоция ис хоһоонугар (эмоциональное содержание)

Предмет ис хоһоонугар манньк ыйытылар буолуохтарын сөп:

-Ханнык үөрэнэр соругу туруорбуппутуй?

-Туох сананы биллибит?

-Ким туохха үөрэннэ?

-Ким тугу ыарыҕатта, өйдөөбөтө?

-Ханнык ньымаға тағыстыбыт?

-Дьизэбэр тийэн төрөппүккэр уруокка тугу билбиккин туох диэн кэпсиэххиний?

Эмоция ис хоһоонугар манньк ыйытыылар буолуохтарын сеп:

-Уруокка ким хайдах үлэлээтим дии санаата? Тоҕо?

-Тугу ордук сөбүлээтин? Сөбүлээбэтин?

-Паараҕа, бөлөххө үлэлээһини хайдах сыаналыан этэй?

-Ким бэйэтин үлэтинэн астынна? Тоҕо?

-Ким кылааска үлэбэр наһаа көмөлөстө?

-Кими хайҕыац этэй? Туох иһин?

Оҕолор болҕомтолорун тардар инниттэн сыаналаныыны шкала, өнг-дьүһүн көмөтүнэн сибэкки эминньэхтэрин, мас сэбирдэхтэрин килийдээһин уо. д.а. уруогу сэргэхситэр, оҕолор эмоцияларын үрдэтэр сыаллаах ытыахха эмиэ сеп.